

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ ТА ІНШІ ТОПОНІМИ

Редакційна колегія:

М. Г. Жулинський (голова),

М. П. Бондар, О. В. Боронь (відповідальний секретар), С. А. Гальченко,

П. Ю. Гриценко, Г. А. Скрипник, В. Л. Смілянська (заступник голови),

Д. В. Стус, Н. П. Чамата

**ШЕВЧЕНКІВСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ**

**МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ
ТА ІНШІ ТОПОЇМИ**

УДК 81'373.21Шевч.(031)
ШЗ7

Друкується за ухвалою вченої ради
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
(протокол № 8 від 31 жовтня 2023 р.)

Відповідальний редактор
Олександр Боронь

Наукові редактори
Алла Калинчук, Оксана Яковина

Науковий консультант проекту
Сергій Гальченко

Шевченківська енциклопедія: Місця перебування та інші топоніми /
редакційна колегія : М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, О. В. Боронь [та ін.]. —
Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. — 248 с. : іл.; кольор. вклейка.

ISBN 978-617-14-0134-1

ISBN 978-617-520-664-5

У томі вміщено довідки про населені пункти та інші місця, де жив чи перебував Шевченко. Наведено інформацію про тодішню і сучасну адміністративно-територіальну належність населеного пункту, про зміни назви, стислі відомості про історію, кількість мешканців і соціально-економічний стан у Шевченкові часи, обставини поетового перебування. Статті ґрунтуються на перевірених документальних джерелах.

Для науковців, краєзнавців, студентів-філологів, учнів старших класів середньої школи.

УДК 81'373.21Шевч.(031)

ISBN 978-617-14-0134-1
ISBN 978-617-520-664-5

© Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2024
© Видавництво «Ліра-К», 2024

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України до 200-річчя від дня народження геніального поета і художника приурочив видання «Шевченківської енциклопедії» в 6 томах (2012—2015) — унікального дослідницького і довідкового проекту, в якому аналітично відображено здобутки шевченкознавства за півтора століття. У цій персональній енциклопедії завдяки застосуванню традиційних і новітніх методик і стратегій проаналізовано всю літературну й образотворчу спадщину Тараса Шевченка, детально висвітлено його біографію, місця перебування, оточення, побут, розглянуто документи, пов'язані з навчанням, проживанням, арештом і засланням митця, мемуари, історію видання творів, вшанування пам'яті Шевченка, рецепції його творчості, зв'язки із зарубіжними літературами і мистецтвом тощо.

«Шевченківська енциклопедія» загалом містить понад 6300 статей різного обсягу — від короткої довідки до розлогого монографічного дослідження з певної проблеми, 5800 ілюстрацій, із яких 453 — на кольорових вклейках. Загальний обсяг — 5360 сторінок (646 обліково-видавничих аркушів). Видання здійснено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга», у продаж, на жаль, не надходило, розподілялося серед бібліотек і окремих організацій. Оскільки наклад кожного тому лише 2000 примірників, а попит на це видання величезний, редакційна колегія ухвалила рішення здійснити передрук «Шевченківської енциклопедії» у вигляді окремих томів, кожен із яких становить певний тематичний блок. Вже випущено томи «Шевченківська енциклопедія. Літературні твори» (2016),

«Шевченківська енциклопедія. Тарас Шевченко та його сучасники» (2021), «Шевченківська енциклопедія. Теорія літератури. Мова» (2021), «Шевченківська енциклопедія. Образотворча спадщина» (2023).

Вашій увазі, шановні читачі, пропонується видання статей про місця перебування Шевченка та інші згадувані у його творах топоніми. У томі вміщено довідки про населені пункти, де жив чи перебував Шевченко. Наведено інформацію про тодішню і сучасну адміністративно-територіальну належність населеного пункту, про зміни його назви, стислі відомості про історію поселення, кількість мешканців і соціально-економічний стан у Шевченкові часи. При цьому критично проаналізовано інформацію про Шевченкові відвідини того чи того населеного пункту, адже за півтора століття нагромадилося чимало сумнівних гіпотез, покликаних «збагатити» шевченкознавство і привернути увагу до певного селища. Статті ґрунтуються на перевірених документальних джерелах. Дати вказано за юліанським календарем. Джерела у підстатейній бібліографії розміщуються за хронологією першодруку (або за датою написання неопублікованих праць). Цитати з Шевченкових текстів подано за Повним зібранням творів у 12 томах (2001—2014): до поетичних наводиться назва; до прозових — том і сторінка (напр.: 4, 230), до цитат зі Щоденника й листів — дата запису чи листа. У покликах на мистецькі твори у круглих дужках вказано том і номер репродукції.

*Микола Жулинський,
голова редакційної колегії,
академік НАН України*

Основні скорочення

акад. — академік (із прізвищем)	ім. — імені (з прізвищем)
академ. — академічний	ін. — інший
альб. — альбом	істор. — історичний
альм. — альманах	і т. д. — і так далі
арх. — архів, архівний	і т. п. — і тому подібне
археол. — археологічний	кін. — кінець
архіт. — архітектор (із прізвищем), архітектур- ний	кн. — книжка
б-ка — бібліотека	кол. — колишній
біогр. — біографічний	літ. — літературний
бл. — близько	л-ра — література
буд. — будинок	м. — місто (з назвою), море (з назвою)
в т. ч. — в тому числі	маляр. — малярський
вид. — видання	мемор. — меморіальний
визв. — визвольний	мист. — мистецький
вип. — випуск	мист-во — мистецтво
військ. — військовий	міфолог. — міфологічний
всеукр. — всеукраїнський	муз. — музичний, музика
вст. — вступ, вступна (стаття)	навч. — навчальний
вул. — вулиця (з назвою)	надрук. — надрукований
газ. — газета	напр. — наприклад
ген. — генерал, генеральний	наук. — науковий
геогр. — географічний	нац. — національний
гол. — головний	не пізн. — не пізніше
губ. — губернія (з назвою), губернський, губер- натор (із прізвищем)	не ран. — не раніше
держ. — державний	о. — острів (з назвою)
див. — дивіться	обл. — область, обласний
до н. е. — до нашої ери	образотв. — образотворчий
докл. — докладніше	оз. — озеро (з назвою)
докум. — документальний	опубл. — опублікований
доп. — доповнений	офіц. — офіційний
драм. — драматичний (літ. рід)	п-в — півострів
друк. — друкований	Пд. — Південь, південний
економ. — економічний	пд. — південь, південний
етногр. — етнографічний	пед. — педагогічний
європ. — європейський	передм. — передмова
журн. — журнал	перекл. — переклад
заг. — загальний	пл. — площа
зб. — збірник, збірка	Пн. — Північ, північний
зокр. — зокрема	пн. — північний
Зх. — захід, західний	пов. — повіт (з назвою), повітовий
зх. — захід, західний	Повне зібр. тв. — Повне зібрання творів
	пол. — половина
	політ. — політичний

Полн. собр. соч. — Полное собрание сочинений
 попул. — популярний
 пор. — порівняйте
 поч. — початок, початковий
 прибл. — приблизно
 прим. — примірник (з цифрою), примітка (з вказівкою на автора чи в якому виданні)
 проф. — професор
 профес. — професійний
 псевд. — псевдонім
 публ. — публікація
 р. — річка (з назвою)
 ред. — редакція, редактор, редакційний
 реліг. — релігійний
 р-н — район
 розд. — розділ
 рр. — рядки (з цифрою)
 с. — село (з назвою), сторінка (з цифрою)
 св. — святий (з іменем)
 серед. — середина (місяця, років, століття), середній
 смт — селище міського типу (з назвою)
 соц. — соціальний
 Соч. — Сочинения
 ст. — стаття (з назвою), станція (з назвою), століття (з араб. цифрою)
 Сх. — Східний
 сх. — схід, східний
 с-ще — селище
 Т. — том
 т. зв. — так званий
 т. ч. — таким чином
 т-во — товариство (організація)
 театр. — театральний
 тис. — тисяча
 ун-т — університет
 упоряд. — упорядкування
 уч-ще — училище
 філол. — філологічний
 філос. — філософський
 фольклор. — фольклорний
 ф-т — факультет
 х. — хутір (із назвою)
 худож. — художній
 центр. — центральний

церк. — церковний
 цит. — цитований, цитується
 Ч. — частина, число (на позначення номера періодичного видання — із цифрою)
 шевч. — шевченківський

Скорочення назв областей, губерній

Волин. — Волинська
 Житом. — Житомирська
 Запоріз. — Запорізька
 Київ. — Київська
 Кіровогр. — Кіровоградська
 Львів. — Львівська
 Миколаїв. — Миколаївська
 Полтав. — Полтавська
 Рівнен. — Рівненська
 Сум. — Сумська
 Терноп. — Тернопільська
 Харків. — Харківська
 Херсон. — Херсонська
 Хмельн. — Хмельницька
 Черкас. — Черкаська
 Черніг. — Чернігівська

Скорочення прикметників за національністю

австр. — австрійський
 англ. — англійський
 араб. — арабський
 білор. — білоруський
 грец. — грецький
 євр. — єврейський
 єгипет. — єгипетський
 італ. — італійський
 казах. — казахський
 лат. — латинський
 лит. — литовський
 нім. — німецький
 польс. — польський
 рос. — російський
 слов'ян. — слов'янський
 татар. — татарський
 тур. — турецький

тюрк. — тюркський
 укр. — український
 фін. — фінський
 франц. — французький
 чес. — чеський
 швед. — шведський
 Скорочуються також прикметники на -ський,
 -зький, -цький.

Абревіатури

АМ — Академія мистецтв у Петербурзі
 АН Української РСР — Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
 БМШ — Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка (Київ)
 ВУАН — Всеукраїнська академія наук
 ДРМ — Державний Російський музей (СПб.)
 ІЛ — відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ
 НМТШ — Національний музей Тараса Шевченка (Київ)
 РДІА — Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург)
 РНБ — Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург)
 РФ — Російська Федерація
 УВАН — Українська вільна академія наук
 ЦНБ — Центральна наукова бібліотека АН УРСР (1965—88, з 1988 — ЦНБ ім. В. І. Вернадського; з 1996 — НБУВ, Київ)
 ЧІМ — Чернігівський обласний історичний музей ім. В. В. Тарновського (з 1991); 1923—34 — Чернігівський державний музей; 1934—91 — Чернігівський державний історичний музей
 ШНЗ — Шевченківський національний заповідник

Бібліографічні скорочення

Біографія 1984 — Бородін В. С., Кирилюк С. П., Смілянська В. Л., Шабліовський С. С., Шубравський В. С. Т. Г. Шевченко: Біографія. К., 1984.

Большаков 1971 — *Большаков Л. Н.* Літа невольничі: Книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. К., 1971.

Большаков 1977 — *Большаков Л. Н.* «Їхав поет із заслання...»: Пошуки. Роздуми. Дослідження. К., 1977.

Бутаков — *Дневные* записки плавання А. І. Бутакова на шхуні «Константин» для дослідження Аральського моря в 1848—1849 гг. Ташкент, 1953.

Документи — *Тарас Шевченко*: Документи та матеріали до біографії. 1814—1861. Вид. 2-ге, перероб. та доп. / Упоряд. Л. І. Внучкова, О. І. Поляничко, Є. О. Серета, В. О. Судак. К., 1982.

Епістолярій — *Епістолярій* Тараса Шевченка. У двох книгах. Упорядкували С. А. Гальченко, Г. В. Карпінчук, науковий редактор О. В. Боронь; передмова М. Х. Коцюбинської; коментарі В. С. Бородіна, В. П. Мовчанюка, М. М. Павлюка та ін. Кн. 1, 1839—1857. Кн. 2, 1857—1861. Харків: Фоліо, 2020.

Жур 1970 — *Жур П.* Третя зустріч: Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. К., 1970.

Жур 1972 — *Жур П.* Шевченківський Петербург. К., 1972.

Жур 1979 — *Жур П.* Літо перше: з хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1979.

Жур 1985 — *Жур П.* Дума про Огонь: З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. К., 1985.

Жур 1991 — *Жур П.* Шевченківський Київ. К., 1991.

Жур 2003 — *Жур П.* Труді і дні Кобзаря. К., 2003.

Журнал — *Повне зібрання творів Тараса Шевченка* / Ред. акад. С. Єфремова. К., 1927. Т. 4: Щоденні записки (Журнал).

Івакін 1964 — *Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. К., 1964.

Івакін 1968 — *Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії 1847—1861 рр. К., 1968.

«Кобзар» 1840 — *Кобзарь* Т. Шевченка. СПб., 1840.

«Кобзар» 1844 — Чигиринський Кобзарь и Гайдамаки: Две поэмы на малороссийском языке Т. Г. Шевченка. СПб., 1844.

«Кобзар» 1860 — Кобзарь Т. Шевченка. Коштом П. Семеренка. СПб., 1860.

Козак — Козак Д., Козак С. На берегах Хоролу і Сули: Полтавські шляхи Тараса Шевченка. К., 2023.

Кониський — Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд., прим., покажчики В. Л. Смілянської. К., 1991.

КС — Киевская старина.

ЛУ — Літературна Україна.

Новицький — Новицький О. Тарас Шевченко як маляр. Л.; М., 1914.

НТЕ — Народна творчість та етнографія (з 2011 — Народна творчість та етнологія).

Збірник праць <...> наукової шевченківської конференції. Всі — К.

НШК 7 — сьомої — 1959;

НШК 10 — ювілейної десятої — 1962;

НШК 15 — п'ятнадцятої — 1968;

НШК 19 — дев'ятнадцятої — 1972;

НШК 20 — двадцятої — 1973;

Похилевич — Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. [К., 1864]. Біла Церква, 2009.

РЛ — Радянське літературознавство.

Ротач — Ротач П. П. Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії. У 2 кн. Полтава, 2005—2009.

СіЧ — Слово і Час.

Спогади 1958 — Спогади про Шевченка / Упоряд., комент. А. І. Костенка. К., 1958.

Спогади 1982 — Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка. К., 1982.

УІЖ — Український історичний журнал.

Франко — Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1976—1986.

Чалий — Чалий М. К. Життя і твори Тараса Шевченка (Звід матеріалів до його біографії) / Пер. з рос., комент. В. Смілянської. К., 2011.

Шевченко і Полтавщина — Тарас Шевченко і Полтавщина / Авт.-упоряд.: О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт. Полтава, 2014.

ШЕ — Шевченківська енциклопедія.

ШС — Шевченківський словник: У 2 т. К., 1976—1977; К., 1978 [2-ге вид.].

Скорочення топонімів (у бібліографічних описах)

Українські:

Д. — Дніпропетровськ

К. — Київ

Л. — Львів

О. — Одеса

Т. — Тернопіль

Х. — Харків

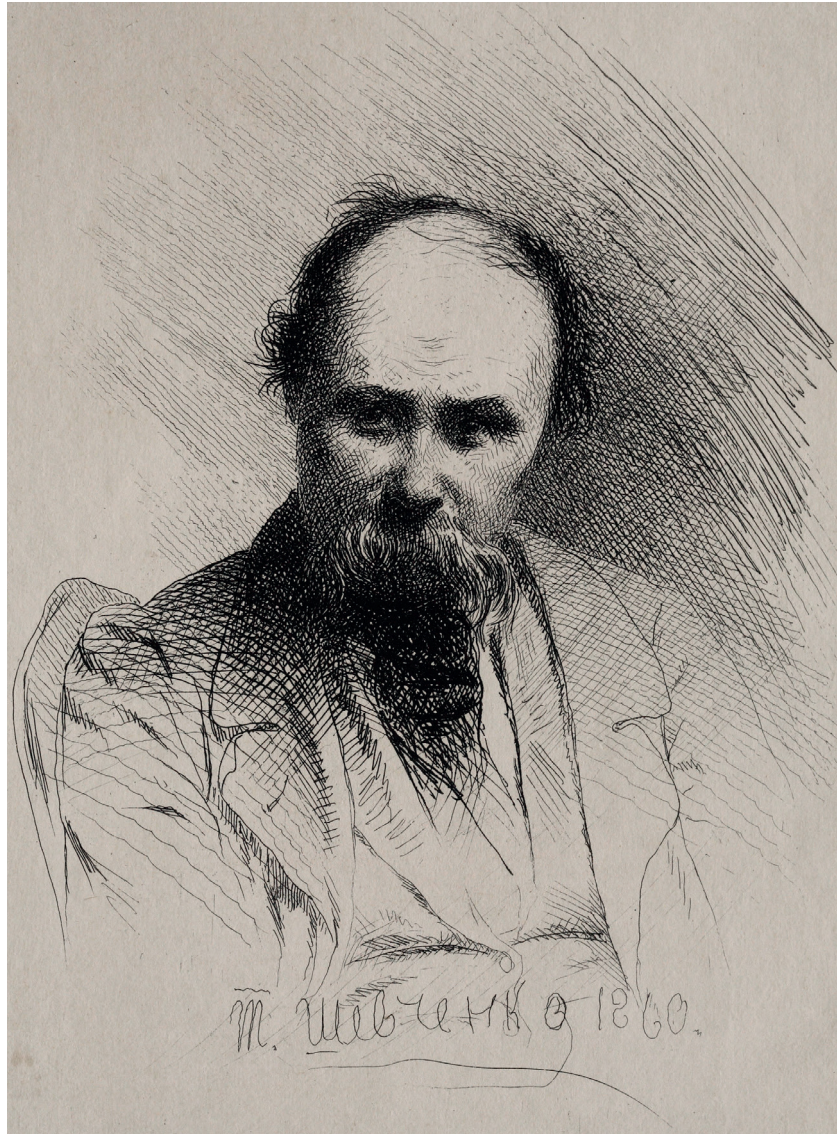
Російські:

Лг. — Ленинград

М. — Москва

Пг. — Петроград

СПб., Пб. — Санкт-Петербург, Петербург

Т. Шевченко. Автопортрет (у світлому костюмі). Папір, офорт. 1860

А

АКТАУ — адміністративний центр Мангистауської обл., Казахстан. Розташовується на пд. зх. Республіки Казахстан. Порт на Каспійському м. Місто засновано 1961 в результаті відкриття багатих нафтогазових та уранових родовищ у цих місцях. Із 1961 по 1963 — с. Актауське, м. Актау (з 1963), з 1964 по 1991 — Шевченко. Унікальні риси планування міста — зв'язок із лінією морського берега, широкий розвиток озеленення і благоустрій вулиць в умовах навколишньої пустелі, його околиці рясніють пустельними ландшафтами Мангишлацького плато.

На п-ві Мангишлак на березі Каспійського м. 1850—57 відбував заслання Шевченко. 1964 у дні відзначення 150-літнього ювілею від дня народження поета місто названо його ім'ям. Тут закладено дендропарк, у якому є кілька верб, що їх виростили з гілочок Шевченкової верби із Форту

Скульптори М. Вронський, В. Сухенко, архітектор Є. Федоров. Пам'ятник Т. Шевченкові в Актау

Шевченка. 1982 на набережній міста відкрито пам'ятник поетові (скульптори М. Вронський, В. Сухенко, архіт. Є. Федоров).

Алла Калинчук

АЛЬТА — річка в басейні Дніпра, права притока Трубежа. При злитті Трубежа й А. стоїть м. Переяслав. Шевченко побував тут у серп. 1845; удруге — жив у місцевого лікаря А. Козачковського бл. двох місяців наприкінці того самого року; востаннє відвідав Переяслав улітку 1859. Про А. поет знав з дитинства за переказами про боротьбу в цих краях повстанців на чолі з гетьманом Тарасом Федоровичем (Трясилом) та про рух гайдамаків. Річку згадано в поемах «Тарасова ніч»: «Червоною гадюкою / Несе Альта вісті» та «Гайдамаки»: «І Альта плаче: “Тяжко жити! / Я сохну, сохну...”»; «Місяцю мій ясний!.. / Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось, / І Альту, і Сену» (йдеться про розгром польс. військ Б. Хмельницьким під Корсунем (на Росі) 14—16 трав. 1648 та Т. Федоровичем під Переяславом (на А.) 15 трав. 1630 («Тарасова ніч»), а також про реліг. війну у Франції, зокр. Варфоломійську ніч). Особисті переживання поета, пов'язані з тугою за батьківщиною, відображено в написаній на засланні поемі «Сон — Гори мої високії»: «З Трубайлом Альта меж осокою / Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою». Численні згадки про А., мальовничі красиви її берегів містяться у повісті «Близнець»: «На правому березу хотя и скудной, но знаменитой реки Альты расположен хутор старого сотника Сокиры, верстах в четырех от города Переяслава...»; «Перед ними на тем-